

Облици испољавања културе кроз призму постмодерне и преламање свјетлости просвјетитељства

Прегледни научни чланак

Драгана Чечавац Ковачевић

DOI:

ЈУ СШЦ “Никола Тесла” Брод
cesavac@gmx.com

Примљен: 14.03.2021.
Прихваћен: 04.04.2021.

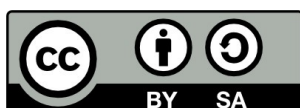
У овом тексту размотрићемо појам културе и облике испољавања културе. Првобитно ћемо објаснити улогу просвјетитељства у историји, односно филозофији, јер је цјелокупна постмодерна реакција на провјетитељство. Након објашњења постмодерне осврнућемо се на утицај културе и њену улогу у постмодерној. Назначићемо основне одлике културе у постмодерној. Покушаћемо да представимо виђење културе кроз неколико њених манифестација као што су комуникација, медији, смрт великих нација и великих истина које нестају. На крају ћемо објаснити појам деконструкције који је значајан за филозофско посматрање свијета, културе, друштва и човјека. Размотрићемо и теорије филозофа и теоретичара који су обликовали идеју постмодерне као што су Жан – Франсоа Лиотар и Жак Дерида.

Кључне ријечи: култура, постмодерна, комуникација, деконструкција, Жан-Франсоа Лиотар, Жак Дерида.

Увод

Појам културе је комплексан појам чије значење подразумијева мноштво спектар људског изражавања, као што су духовно, интелектуално и симболичко изражавање. У такав концепт културе убрајамо све врсте људског стваралаштва од науке, односно природних и друштвених наука, филозофије, религије до умјетности као највиших духовних стремљења и домета човјека. Поред овог погледа на културу, разликујемо и посматрање културе као облика и начина живота једне заједнице, односно индивидуално понашање и начине поступања, као и самог животног стила и међусобног опхођења.

Култура добија свој изражај преко симбола, као што сматра Ернст Касирер (Ernst Cassirer), она је искључиво људска творевина која је стварана преко симбола и симболичког начина живота који ствара човјек јер је човјек једино биће које ствара симболе и користи их за сопствени изражај, због тога се култура супротставља природи. Мноштеност дефиниција културе

има и заједничку црту, а то је чињеница да се у свим дефиницијама култура имплицитно или експлицитно супротставља природи. Све оно што су људи произвели и створили или што чине јесте култура, најкраће речено, док све оно што егзистира и настаје без човјековог удјела и уплитања представља дио свијета природе.

Култура је комплексан појам а означава и став, односно усмјерење појединца или друштвених група и служи као критеријум за разликовање примитивног и цивилизованог друштва, као и систем вриједности који обухвата различите елементе.

Суштину културе чине идеје и вриједности које су историјски сабирале, као и научени начини мишљења и дјеловања који је конституишу.

У овом раду назначићемо основне одлике културе у постмодерној, као и теорије појединих филозофа и теоретичара који су дали допринос у обликовању саме идеје постмодерне. Првобитно ћемо објаснити улогу просвјетитељства као оног корјена одакле је изникла идеја постмодерне и постмодернизма, као и свега оног што са собом носи та идеја. Да бисмо боље схватили појам постмодерне и њених тековина неопходно је да се осврнемо и на просвјетитељски покрет у историји људског духа, односно филозофије, јер је цјелокупна постмодерна реакција на просвјетитељство и на његов експанзиван дух који није испунио очекивања човјека. Због тога је неопходно и да се осврнемо на просвјетитељство и на њихове тежње.

Затим посматрамо појам постмодерне из визуре једног од њених идејних твораца и оног филозофа који је постао свјестан њених импликација и граница до којих досеже, а то је Жан Франсоа Лиотар (Jean-François Lyotard). Након објашњења постмодерне и оног шта она представља, осврнућемо се на утицај културе и њену улогу у постмодерној, и покушаћемо да представимо виђење културе кроз неколико њених манифестација као што су комуникација и смрт великих нарација и великих истина које нестају у измаглицама историје.

Поред Лиотара за развој постмодерне културе и постмодерног мишљења значајан је и филозоф Жак Дерида (Jacques Derrida). Покушаћемо да представимо и његово виђење постмодерне стварности као и начин на који је он покушао да објасни шта се то дешава у

постмодерној ери и које су њене импликације. Жак Дерида уводи у употребу појам деконструкције који је значајан за филозофско посматрање свијета, културе, друштва и човјека.

Просвјетитељство као исходиште културе модерне и постмодерне

У историји филозофије просвјетитељство обухвата период XVII и XVIII вијека, како у филозофији тако и у другим областима је заступљено просвјетитељство у овом периоду јер је то раздобље карактеристично по тежњи да се све људске области управљају према људском разуму и да све људске тежње буду усклађене са разумом. Разум је тај који треба да буде врховни судија и највиша инстанца према којој ће људи да регулишу свој живот и опстојност, а не религија, објавна и вјера. Моћ људског разума је задобио примат у односу на објављену религију, а вјера у моћ људског разума је постала примарна тежња човјека који жели да ослободи друштво од окова традиције и религије, као и од религиозних ауторитета.

Највећи плод просвјетитељства јесте модернизација људског свијета и активности која се базира на повјерењу у моћ разума и научног знања, односно науке која је испољила свој интензиван развој у овом периоду и то искључиво на пољу природних наука. Безусловна вјера у напредак човјечанства је била околница цјелокупног просвјетитељског покрета који се темељио на разуму и егзактним наукама које су омогућавале неумитан напредак човјечанства.

Теоретичари критичке теорије друштва Теодор Адорно (Theodor Adorno) и Макс Хоркхајмер (Max Horkheimer) су дали најзначајнију критику просвјетитељства у својој књизи *Дијалектика просвјетитељства*, гдје су изложили двије стране овог покрета који је са једне стране имао тенденцију да ослободи човјека од његове нужности и да му подари живот вођен у складу са разумом и напретком, док са друге стране једна таква тенденција је усмјерена и на овладавање природом, а самим тим и на овладавање људима и на испољавање моћи која има претензије да загосподари свим ресурсима а самим тим и човјеком што човјечанство води у други облик ропства и у томе се огледа дијалектика просвјетитељства.

Адорно и Хоркхајмер нису против покрета про-

свјетитељства и њихова критика није упућена на поништење просвјетитељства, већ они желе да укажу на могуће опасности једног таквог виђења и да истакну ослобођење од пуке владавине и тенденције да се влада на рачун људског разума и научног духа, као и духа прогреса који је заводљив и одводи човјека у поништење.

Дијалектика просвјетитељства је књига која је назначила почетак критике модерне културе и свих оних тековина након Другог свјетског рата, као што и сами аутори кажу да је ово дјело писано у условима конфликта, фашизма и поновног раста тоталитаризма, па даје вјеродостојну критику филозофије и културе, али она критика филозофије која не жели одустати од ње. Основно питање које се поставља у овом дјелу а рефлектује се на цјелокупну културу узрокујући и тековине постмодерне се базира око тога због чега човјечанство умјесто да ступи у истинско људско стање, тоне у варварство нове врсте, зашто човјек не може да се уздигне изнад те примарне људске варварске природе и зашто се не усмјери ка истинском људском духу и стању.

Самоуништење просвјетитељства се огледа у следећем цитату: „Прави предмет духа јесте негација постварења, он нестаје тамо гдје се претвара у културно добро и гдје се испоручује ради конзумирања. Поплава прецизне информације и тимарене забаве уједно чини људе спретнијима и глупљима. Не ради се о култури као вриједности, као што је имају на уму кротичари цивилизације (...) него се просвјетитељство мора освијестити о себи самом уколико не жели до краја издати људе.“¹

У овој књизи су приказане све слабости људског повјерења у разум и заснивање живота на рационалној основи што је била главна тековина модерне и просвјетитељства, овдје уочавамо прве коријене разобличавања оног што је егзистирало у модерној и упућивање на постмодерно виђење стварности, јер напредак модерне је скончао у апоријама постмодерне у њеној култури која је изгубила сигурно упориште које је имала у модерној и разобличила се на мноштво могућност у постмодерној: „Проклетство непрестаног

напретка јесте непрестана регресија.“²

Хоркхајмер и Адорно нам указују да је непрестани напредак истовремено и регресија, односно да једно без другог не може да функционише у свијету гдје важе закони дијалектике и да је лаж нужан продукт истине, а самим тим и облик културе: „Суспендирање појма, без обзира на то да ли се догађа, у име напретка или културе, који су се већ одавно ујединили против истине, дало је простор лажи, лаж се у свијету који је верифицирао само протоколарне реченице и који мисао понижава у успјехе великих мислиоца попут неке врсте застарјелих новинских наслова више не може разликовати од истине натурализоване у културно благо.“³

Ова књига *Дијалектика просвјетитељства* означавала је прекретницу у посматрању модерне и њених тековина и условила је појаву критичког мишљења у оквиру критичке теорије друштва, али и шире и утрла пут постмодерној мисли која је отишла до крајњих граница критике просвјетитељства и духа напретка, као и идеје о апсолутној истини, апсолутној спознаји, умјетности и на крају цјелокупној култури која је довела у питање све вриједности и тековине модерне епохе.

Након Хоркхајмера и Адорна одбрану просвјетитељства покушао је да изведе и Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) који је покушао да ослободи дух просвјетитељства од релативизма који ступа на сцену, јер је изгубљена апсолутна истина. Унаточ покушају одбране просвјетитељства и његових тековина на сцену је ступило постмодерно мишљење које негира његове тековине као и тековине модерне, а то се све одражава и на културу као људску тековину која је модификована ка постмодерном мишљењу.

Шта је постмодерна из визуре Жан – Франсоа Лиотара

Адекватну дефиницију постмодерне, која погађа саму суштину проблема, даје теоретичар који је и први теоретски спознао и обрадио појам постмодерне, а то је Жан – Франсоа Лиотар: „Рекао бих нека врста сваштарења, обиље, цитата, елемената преузетих од

1 Макс Хоркхајмер и Теодор Адорно, *Дијалектика просвјетитељства*, (Сарајево: ИП Веселин Маслеша, 1974) 11.

2 Исто, 49.

3 Исто, 54.

прошких стилова или раздобља, класичних или модерних, мало бриге за околину, итд.⁴

Лиотар је остао упамћен у филозофској мисли по свом дјелу *Постмодерно стање*, које је мањег обима, и у којем је изложио пројекат постмодерне и како он види то надлазеће стање духа и културе и уједно је ту изложио и поставио оквире онога што би се могло назвати постмодерна. На овај начин Лиотар је пружио отпор модерној и свему што је она обухватала и први именовао нови правац који се већ будио у архитектури и умјетности. Он је и први увидио да је на сцену ступило расипање, дезинтеграција, деконструкција животних форми и облика опстојности који су до тада имали чврсту структуру и као такви егзистирали. Долази до провале мисаоних форми, међусобно супротстављена знања сада постоје једни поред других, одбацују се идеологије напретка и прогреса које су биле карактеристичне за модерну.

Основне карактеристике модерне Лиотар види у великим причама које су означене као легитимне, а под великим причама подразумева теорије и схватања која сами себе не доводе у питање. Као што смо видјели и у претходном поглављу гдје смо обрађивали просвјетитељство и просвјетитељски поглед на свијет, да се велика прича просвјетитељства и модерне састоји у еманципацији човјечанства и вјери у прогрес науке и технике, као и умјетности који ће својим развојем да ослободе човјечанство од незнања, сиромаштва, диктатуре и уопште лошег људског живота. Постмодерна теорија стално доводи у питање могућност људске спознаје, као и нашу могућност да спознамо истину увиђајући да су сви системи који претендују да спознају стварност и истину само људске конструкције и друштвени конструкти који немају природно утемељење у истинској стварности.

Због свега наведеног Лиотар се позива на неповерење према метанарацијама и да су метанарације само производ људске конструкције а не универзалне истине које претендују да буду: „Ако се изразимо крајње упрошћено, „постмодерним“ се сматра неповерење према метанарацијама. То неповерење је без сумње последица научног напретка; али и тај напредак га, са своје стране, претпоставља. Са застаревањем

метанаративне основе нарочито се подударају криза метафизичке филозофије и криза универзитетске институције која је од ње зависила. Наративна функција губи своје „функторе“ (чиниоце), велике јунаке, велике опасности, велике перипетије и велики циљ. Она се растура у облаке наративних, али и денотативних, прескриптивних и декскриптивних итд. језичких елемената, од којих сваки носи прагматичке вриједности *sui generis*. Свако од нас живи на раскршћу многих од тих елемената. Ми не формирамо обавезно стабилне језичке комбинације, а ни својства оних које формирамо нису обавезно сопствита. Постоје многе игре разних језика, то је хетерогеност елемената.“⁵

Оно што је значајно за постмодерну и уопште читав пројекат постмодернизма јесте спознаја да постмодернизам не жели укидање и негирање свих тековина модерне или било које друге велике приче, већ је циљ постмодернизма да их константно одржава у ироничној напетости, односно да постоје једна поред друге и да њихова контрадикција буде опстојност мишљења. Постмодернизам тежи да оспори сваку сигурност на коју се ослања људски ум и човјек, да се постављају питања тамо гдје су људи прихваћали апсолутне истине, односно да све буде отворено и спремно за константно пропитивање и испитивање и да се никада не заокружи у апсолутистички систем спознаје. Потенцира се несигурност и привременост мишљења, ствари и идеја, као и увијек присутна свијест о временском и просторном контексту на које се није обазирала универзална истина модерне епохе. Све се непрестано дешава, све је у процесу, динамици тренутка, нестала је општа људска природа а на сцену је ступила парцијална људска природа, умјесто универзалног значај се даје партикуларном и све је у непрестаном процесу који се одиграва пред нама, јер ништа није заувјек дато и задато за разлику од модерне епохе гдје су биле назначене и издвојене истине које су биле означене као општеважеће и које су условљавале људски живот и егзистенцију као и поглед на свијет и спознају.

Улога културе у постмодерној

Да бисмо схватили културу у постмодерној

4 Жан – Франсоа Лиотар, *Постмодерно стање*, (Нови Сад: Братство – Јединство, 1988) 3.

5 Исто, 6.

морамо поћи од просвјетитељства као исходишта цјелокупне културе и оног што се назива постмодерна. Просвјетитељство представља буђење човјека, првенствено његовог разума, као императив Имануела Канта (Immanuel Kant) да имамо храбрости да се служимо властитим разумом, и у том императиву је садржано све оно што ће се касније јављати у лику модерне и постмодерне као њене реакције.

Патологије модерног свијета су све очигледније и избијају на видјело из визуре постмодернизма и постмодерне која настоји да покаже немогућност модерне и њене слабости, због тога, постмодерна одбацује просвјетитељске пројекте у њиховој суштини, нападајући све битне филозофске теме, јер филозофија као она област која ствара и твори идеје је и суштина просвјетитељског погледа на свијет, затим се на удару нашао и разум, односно повјерење у његове моћи и способности као и домете рационализма. Поред ових карактеристика постмодерна је дала критику индивидуалности и индивидуализма као и либералним формама државе, односно свим либералним концептима који су владали у модерној и на крају нападају све последице просвјетитељства и модерне филозофије, као и капитализма, науке и технологије.

Поставља се питање, да ли постмодерна означава крај владавине здравог разума, а сам назив постмодерна представља парадокс, јер оно што је модерно представља оно што је у моди и што је актуелно, односно оно што се дешава сада. Због тога је сам појам постмодерне својеврсна карикатура, јер како нешто што је модерно и актуелно може имати префикс *њосџ*, као нешто што је прошло: „Опаска о таквом гледишту: *њосџ* у речи постмодерна схваћена је у смислу једноставног следа, дијахемијске секвенце периода од којих је сваки за себе јасно препознатљив. Пост означава нешто као обраћење: нови правац након оног претходног.“⁶

Дакле, постмодерна није ни адекватно име и ми као савременици постмодерног збивања не можемо да је схватимо и протумачимо њену суштину, суштина њеног збивања нам није разумљива до краја. Данас постоје покушаји да се постмодернизам дефинише као тенденција и правац, односно начин разумјевања,

па чак и да се цијела култура обухвати овим појмом. У оквиру постмодернизма говори се о свим могућим крајевима, о крају идеологије, крају повјерења у разум и раскидима са прошлосћу, а можда је и постмодерна завршила, само што нам временска близина не допушта да направимо искорак из времена и да схватимо савремене тежње и савремена кретања. Ми смо свједоци великих промјена, тектонских промјена на глобалном нивоу, у свим подручјима, не само политичким и друштвеним већ и у културном животу.

Култура у постмодерној је прије свега комуникација, односно изражај и облик комуникације која је добила највећи значај у постмодерној. Човјечанство комуницира на глобалном нивоу, приступачност информацијама је знатно олакшана са развојем модерних технологија, појавом интернета као једног од мас-медија, размјена порука и искустава је постало доступно свим људима, блогови, форуми, друштвене мреже, све се свело на *мале ѡриче* и угушене су *велике ѡриче* у једном таквом окружењу, све је постало парцијално, од информација до комуникације, самим тим мијења се и перцепција умјетности као и културног стваралаштва. Жан - Франсоа Лиотар уводи *мале ѡриче* на велика врата и говори о крају *великих ѡрича* о крају идеологије као велике приче, а умјесто идеологија имамо утицај медија и свијета који се пласира преко мас-медија и на тај начин се губи однос са реалитетом, односно реалном стварношћу. Могло би се закључити да култура у постмодерној обихвата све од архитектуре до fast food-a, све је постмодерна и култура, појам културе је увјек био свеобухватан и представљао је укупну активност неког друштва.

Постмодерна је цјеловит филозофски и културни покрет чија основна теза тумачи истину као мит, што значи да се одбацује идеја према којој је истина апсолутна као и могућност њеног тумачења и интерпретирања њеног значења. Као што нам назначаваша и Жан - Франсоа Лиотар: „Питање постмодерне је такође, или у првом реду, питање израза мисли: уметности, књижевности, филозофије, политике.“⁷ Постмодернизам, генерално, има мноштво карактеристика, али најчешће се истиче реакција на тежњу за напретком, објективношћу и разумношћу која се јавља у модер-

6 Жан – Франсоа Лиотар, *Шта је ѡсџмодерна*, (Београд: КИЗ Art press, 1995) 72.

7 Исто, 74.

низму, као и прихватању тезе да свијетом доминирају мас медији којима недостаје оригиналност. На то нам указује и Жан-Франсоа Лиотар у свом дијелу *Шта је постмодерна*, и сматра да је у суштини постмодерне губитак повјерења у људски напредак, односно прогрес човјечанства: „Можемо посматрати и успоставити неку врсту пада поверења који су Западњаци у последња два вијека уложили у принципе општег прогреса човјечанства. Та идеја о могућем вероватном или нужном напретку укоренила се у сигурност да ће развој уметности, технологија, сазнање и слобода бити корисни читавом човјечанству. Заиста, управо у току XIX и XX века постављена су питања о томе који субјект је доиста постао жртвом недостатка развоја: сиромаш, радник или неписмени.“⁸

Постмодерна прихвата свјетску глобализацију, децентрализацију и плурализам, сматрајући да је све релативно и субјективно, да су све категорије као што су искуство, истина, морал, култура релативне и субјективне.

Видјели смо у ком правцу теку промишљања у кругу постмодерне, али поставља се питање шта је са културом у једном таквом стању и схватању, па да размотримо и културу у постмодерној и њене изражаје, тековине, облике и достигнућа. Постмодерна култура даје нови облик представама културе и представља измјењен однос између културе и друштва, односно друштвених промјена, а највише технолошких структура. Теоретичари филозофије културе изражавају и конструишу нове појмове да би описали културу у постмодерном друштву – углавном се прави дистинкција између модерне и постмодерне културе. Постмодерна представља разумјевање оног што се збива, као и разумјевање плурализма у друштвеним тековинама, као и прихватање чињенице да су рационални поредак стварности и апсолутна истина превазиђене категорије које никада неће бити достигнуте и да почивају на згаришту модерне. У филозофији се постмодернизам јавља као критика разума и указивање на његове слабости и немоћ да одговори на суштинска питања, а самим тим и губљење сваког смисла и оријентира.

Да би се схватила постмодерна култура и начин њеног манифестовања мора се прво схватити однос

културе и технолошких промјена, јер је култура условљена развојем технологије. Постмодернизам означава долазак постиндустријског друштва, које се означава као информатичко, електронско, медијско и друштво високе технике и технологије. Неповјерење у моћ интелекта, губитак људског идентитета, као и самоуништења, деструкције морала, и деконструкције свих релевантних структура представља основна одређења овог правца и они га конституишу. За постмодерну културу је карактеристично брисање граница између комерцијалне, односно, потрошачке културе и високе, односно, елитне културе, самим овим чином појам културе добија сложеније значење јер се све може подвести под појам културе чиме се губе јасне контуре дефиниције појма културе.

За савремено, потрошачко друштво, је карактеристично стварање лажних потреба, неумјерено уживање као и брзо протицање информација, и неограничен проток информација доводи до отуђујуће мас-медијске културе. Постмодерна култура подразумјева тумачења информација о истинитом и лажном, лијепом и ружном јер све добија значај у постмодерној култури, стварност се тумачи на нов начин без обзира да ли је у питању морална или естетска димензија или било која друга. Видјели смо да су комуникација, медији, умјетност као и нестанак великих прича или великих нарација нека од најзначајнијих поља на којима се манифестује постмодерна култура, односно идеје постмодерног мишљења, управо због тога ћемо им посветити већу пажњу и покушати детаљније да их појаснимо, као и њихову улогу у постмодерној.

Комуникација и медији

Комуникација је суштинска одредница постмодерне културе јер се преко комуникације остварује интеракција субјекта који творе културу и размјењују идеје и информације: „Комуникација је форма вербалног и невербалног општења, интеракција на симболичком плану, размјена информација међу људима помоћу знакова и симбола. Комуникација је преношење садржаја датог у форми значења у простор друштвеног догађања. Информације се преносе усмјерено, а примају селективно.“⁹ Развој мноштва комуникацијских

8 Исто, 72-73.

9 Драган Коковић, *Култура и уметности*, (Нови Сад: Академија уметности, 2000) 41.

медија је омогућило преношење порука, мисли и идеја на ширем пољу, као и могућност да се информације преносе знатно брже него раније и створила се могућност да се информације брже преносе на велике удаљености.

Комуникација је једно од основних обиљежја постмодерне епохе, а за комуникацију је потребна и одређена размјена да би комуникација била успјешна. За постмодернисте, посебно Лиотара, комуникација је могућа само у оквиру једног дискурса, и он искључује могућност комуникације између два различита дискурса, јер једна ријеч када се користи, на примјер, у дискурсу науке губи своје значење када се преводи и користи у оквиру дискурса филозофије. Лиотар сматра да постоји мноштво дискурса, па нам назначава да различити језици, науке, умјетност, књижевност постоје једни поред других, јер све наведене области представљају дискурс за себе, он их посматра као затворене системе који не могу међусобно да комуницирају и да се сретну на равни комуникације већ егзистирају парцијално. Ако овако поставимо ствари, импликација ће бити да су одређени дискурси нешто попут монаде у коју не може да приступи информација која је створена на другом дискурсу, а ово искључује и могућност превода једног дискурса на други, а самим тим комуникација је могућа само унутар једног одређеног дискурса. Ослањајући се на схватања Лудвига Витгенштајна (Ludwig Wittgenstein) и његова тумачења језика, по коме је језик облик игре који функционише по одређеним правилима и нормама и не може да комуницира са другим дискурсима или другим играма које имају друга правила и норме.

У постмодерном мишљењу значајна пажња се поклања језику масовних медија, а масовни медији обухватају интернет, новине, телевизију, радио, односно све оне медије који имају приступ широкој популацији и мноштву конзумента који примају те информације које се преносе медијским путем. Језик масовних медија припада стандардном језику, односно језик медија је постао језик свакодневног живота. Свакодневни живот омогућава комуникацију разних облика дискурса који своје стјечиште налазе у медијском изражају. Назначили смо да медији имају велики значај у постмодерној ери, а најзначајнији теоретичар

медија је Маршал Маклуан (Marshall McLuhan) који је назначио да ће медији и технологија бити најзначајнији преносиоци информација и информације ће стизати на сва мјеста, што ће довести до појаве тзв. глобалног села, а једна таква идеја је управо добила свој изражај и данас када живимо све те пророчке визије Маклуана: „Велики број Маклуанових увида може се применити на данашње нове или дигиталне медије, посебно теза окружења (engl. the environmental thesis) и теза о продужецима (engl. the extension thesis) које наглашавају да једном када технологија постане окружење она више не може бити изолована из мрежа које формира на друштвеном, културном па и економском нивоу јер тада функционише као њихова материјална основа. Према мишљењу Маршала Маклуана, нови медији нису мостови између човека и природе, већ они јесу природа. Тако технологија постаје физички окружујући медиј који мења однос према окружењу, наше навике, па и нас саме. Другим речима, информационе технологије имају дубоки утицај на инфраструктуру друштва у ком апстрактне, нематеријалне информације контролишу физичку реалност и мењају наш живот и културу.“¹⁰ Видимо да техника, технологија и информационе технологије које се манифестују кроз нематеријалне информације обликују савремени свијет као и људску културу и друштво у коме обитава савремени човјек, а цјелокупна сајберкултура се базира на постмодернистичким идејама које нам говоре о технократији, медијима, потрошачком друштву, као и брисању свих разлика које се односе на материјалне атрибуте у једном таквом сајберпростору као што су раса, пол, род, социјални статус. Медији обликују постмодернистичко друштво и представљају једну од тековина постмодернизма, цјелокупна постмодернистичка култура је добила свој изражај у медијима као облику изражавања и преноса информација.

Смрт великих нарација

Постмодерна култура се може посматрати из неколико перспектива, у почетку је то била реакција на модерну и модернистички стил архитектуре, да би се касније развила у филозофију са задатком да елиминише све модернистичке парадигме и сабласти модерне које нису биле одрживе и нису могле пружити

10 Јелена Гуга, *Тело и идентитет у дигиталном простору*, (Београд: Универзитет уметности, 2012) 30.

жити пуноћу живота јер су биле једностране. Према схватању постмодерниста, модернизам се претварао да дјелује у свијету рационалности и објективности, што је значило да су све друге перспективе одређене на ирационалност и субјективност.

Примарна идеја је била да су сви модернистички метанаративи засновани на универзалним истинама, а умјесто размишљања о апсолуту са јасним и кохерентним центром, постмодернизам захтјева да се у обзир узме неред, хаос и некохерентност када покушавамо одредити зашто се одређени догађаји дешавају. Главни фокус је на пажљивом уочавању многих разлика које помажу у диференцијацији феномена, догађаја и процеса. Постмодернизам наглашава разлике, а не сличности; непостојаност, а не постојаност; краткотрајност, а не трајност и контрадикције. Постмодернистичка и модернистичка слика стварности се драстично разликују, постмодернизам одбацује концепте рационално осмишљеног универзума модернизма, уједно подржавајући идеју да је стварност много сложенија него што би то хтјели модернисти. Не само то, него чак ниједан језик, према постмодернизму, не може описати сложеност стварности, као што ниједна теорија не може обухватити сложеност друштва. Постмодернисти сматрају да је позитивистичка наука редуccionистичка јер је покушавала објаснити сложене системе а није могла да одговори на тако сложена питања. Тврдња модерниста о објективности у истраживачком процесу је погрешна, јер је знање друштвена конструкција и људи гледају на живот путем личних искустава, због тога, прави задатак свих истраживача јесте да прихвате своју субјективност, нецјеловитост и пристрасност гледишта. У овоме се огледа постмодернистичка критика науке. Велике приче су поништене у постмодерном стању, нестале су велике идеологије које су усмјеравале људски живот, на реду су мале приче, парцијалне, којих има мноштво и све су могуће, све имају исту вриједност. Процес деидеологизације је на дјелу, нестају идеологије које су биле нит водиља а компонују се мале приче.

Жак Дерида - деконструкција

Жак Дерида (Jacques Derrida) је француски филозоф који је један од значајних представника пост-

модернистичког покрета и који је разложио идеју деконструкције. Више од двије хиљаде година човјек покушава да одговори на круцијална филозофска питања која окупирају његову свијест и биће, и више од двије хиљаде година човјек гради системе, филозофске системе, конструише их помно и брижљиво слаже њихове дијелове, и сваки пут уочава безизлазност и бесмисленост једног таквог подухвата, јер читава људска конструкција није нам дала никакве резултате, човјек је и даље сам себи највећа непознаница. У једној таквој ситуацији човјеку остаје само још покушај деконструкције, јер једино се она показала као истина, као оно што је неминовно и што је судбина свих људских конструкција.

Пошто је Дерида био филозоф и бавио се промишљањем за њега се везује деструкција метафизичких тековина, односно деконструкција метафизике. Да би извршио деконструкцију метафизике он се враћа до самих почетака човјековог опхођења и људског спора-зумјевања. Сличну ситуацију срећемо и код њемачког филозофа Мартина Хајдегера (Martin Heidegger) који је покушавао да укаже на ове чињенице, односно да се након пресократовског мишљења изгубио извор и изворна људска спознаја и да се свијет уплео у метафизичке конструкције које нису ништа друго него апорије које треба разобличити, односно извршити њихову деконструкцију, раставити их и указати на њихову слабост и ништавност.

Значај Дерида за филозофију културе и уопште културе у постмодерној јесте у томе што његова постмодернистичка мисао разобличава апорије и нестабилност у филозофској мисли, која је почела са Рене Декартом (René Descartes) и траје све до данас обликујући наш свијет и конструишући илузије у којима обитавамо: „Предуслов такве ствари као што је одговорност свакако је искуство могућности немогућег: треба прећи кроз искушења апорије и одатле пронаћи једино могуће откриће, оно немогуће.“¹¹

Као што сам навела, Дерида је значајан због тога што нам је увео појам деконструкције у филозофску употребу и одредио је у садржинском смислу покушавајући да нам пружи једну свеобухватну критику класичне филозофије, првенствено метафизике и метафизичке традиције. Покушао је да укаже на сла-

¹¹ Жак Дерида, *Дрући љубави*, (Београд: Лапис, 1995) 23.

бости логоцентризма као водеће идеје западноевропске филозофије и метафизике критикујући поредак рационалности и смисла, језика, друштва и културе истовремено указујући на границе и гранично мишљење, разлике, деконструкцију и критику ума. Као што је заступао идеју деконструкције тако и његово филозофско становиште тежи да изврши цјелокупну деконструкцију људских тековина које се базирају на логоцентризму па и цјелокупне културе као продукта човјека: „За Дерида је пресудно да смисао никада није присутан већ је увијек одгођен и расут у различите путање. Слиједимо ли то кретање и сазнаћемо да управо оно није кретање ускраћивања смисла, већ начин његовог конструисања. Смисао постоји само захваљујући том кретању разлике. То обрнуто значи: разлика је првобитна и незаобилазна.“¹²

Појам деконструкције је доживио различите трансформације кроз вријеме и увукао се у све поре културе, више није био предвиђен само за филозофију већ је своје мјесто и примјену нашао и у осталим облицима културе и људских тековина као што је умјетност, првенствено теорија књижевности и теорија архитектуре, али је деконструкција присутна и у сликарству, позоришту и филму. Деконструкција је постала главно одређење постмодерне културе: „Деконструкција је критички и спекулативни филозофски постструктуралистички метод анализе, расправе, симулације и приказивања природе и граница језика (говора и писма) филозофије и књижевности који је развио француски филозоф Жак Дерида крајем шездесетих година. Током седамдесетих су замисли деконструкције примењене на дискурсе, реторику и теорију књижевности, на теорију архитектуре, сликарства, позоришта, филма и популарне културе. Од краја седамдесетих и током осамдесетих деконструкција је развијена као теорија постмодерне плуралистичке културе и поетика постмодернистичке еклектичне и цитатне умјетности.“¹³

Умјесто лингвистике Дерида сматра да је прикладнија граматиологија, термин који уводи Дерида, а под граматиологијом подразумијева науку о писму, јер је

сматрао да је писмо предуслов језика и да је писмо важније од говора. Траг у времену који се оставља је извориште свеукупног смисла и његов значај је много већи од говора који нестаје у изговореном тренутку: „Одиста је траг апсолутно извориште смисла уопште. Оно што ваља још једанпут рећи јест то, да не постоји апсолутно извориште смисла уопштено. Траг јесте разлика која отвара појављивање и значење.“¹⁴

Укратко смо назначили теме које је обрађивао Жак Дерида, француски филозоф подмодерне, као и његово посматрање метафизике и западноевропске филозофије а уједно и културе, писма и говора на којима почива та иста култура.

Осврт

У овом раду покушала сам да приближим постмодернистички поглед на културу и њене круцијалне тековине, као што су филозофија, наука, умјетност и култура свакодневице једног савременог човјека који је постао *човјек једне димензије* као што би рекао Херберт Маркузе (Herbert Marcuse). Једна димензија се изражава кроз површност савременог човјека и његове културе, јер се изгубила дубља и трајнија нит која је у прошлости везала човјека за његову културу, за његов труд и рад, култура се производила због квалитета, а не квантитета, као што је данас случај у времену хиперпродукције. У савременом друштву се све производи у знатно већим количинама, а човјек је испразнији на пољу културе, и то је својеврсни парадокс, што више технолошки напредујемо више губимо изворну људску потребу за квалитетном културом, јер тамо гдје се све признаје као вриједно, ништа није вриједно. Култура је саставни дио човјека, она је његов продукт и због тога је човјек тај који самог себе покушава да дефинише и пронађе кроз своју културу и стваралачку дјелатност. Ернст Касирер сматра да постоји само једно питање, а то је: „Шта је човјек?“ и читава филозофија културе даје ту дефиницију: „Сократ увијек заступа и брани идеал објективне, апсолутне, универзалне истине. Али, једини свијет који он познаје, и на који се односе сва његова истраживања,

12 Волфганг Велш, *Наша постмодерна модерна*, (Нови Сад: ИК Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2000) 153.

13 Мишко Шуваковић, *Постмодерна*, (Београд: Народна књига, 1995) 28.

14 Жак Дерида, *О граматиологији*, (Сарајево: Логос, 1976) 87.

је свијет човјека.¹⁵

Шта се десило са културом у савременом добу, а самим тим и у постмодерној, указао нам је Касирер: „Наша су се техничка средства посматрања и експериментисања бескрајно усавршила и наше су анализе постале оштрије и дубље. Унаточ томе, чини се да још нисмо изнашли методу којом ћемо овладати тим материјалом и средити га. Успоредана са нашим обиљем, прошлост нам се може чинити врло сиромашном. Но, наше богатство чињеница није нужно и богатство мисли. Ако не успијемо наћи Аријаднину нит којом ћемо изаћи из тог лабиринта, нећемо стећи прави увид у општи карактер људске културе, бићемо изгубљени у маси неповезаних и разбацаних података којима недостаје било какво појмовно јединство.“¹⁶

Овакво виђење савремене културе не треба да нас обесхрабри, јер иако је култура темељна човјекова потреба и нешто што је дубоко уткано у његово биће и прожима га кроз специфичан свијет симбола и симболичких творевина: „Непоречно је да симболичка мисао и симболичко понашање припадају међу најтипичнија обиљежја људског живота као и да се на тим стањима заснива цијели напредак људске културе.“¹⁷

Култура као човјекова симболичка форма не може да изгуби свој значај ни у савременом свијету, свијету постмодерне и постмодернизма, када се чини да нема чврсте основе за културу и њено грађење: „То је човјекова највећа моћ (култура) и она истодобно означаје природне границе нашег људског свијета. У језику, религији, умјетности и знаности човјек не може чинити друго ништа доли градити свој властити свијет – симболички свијет који му омогућује да разумије и тумачи, повезује и организује, синтетизира и универсализира своје људско искуство.“¹⁸

Поред Ернста Касирера, навешћемо и ријечи великог пророка међу филозофима Фридриха Ничеа (Friedrich Wilhelm Nietzsche), који је кроз пророчки тон најавио оно што се данас дешава са културом и

стваралаштвом: „Цела наша европска култура већ се одавно креће у агонији напетости, која из деценије у деценију бива све већа, као да очекује катастрофу: она је немирна, махната, нагла, као бујица која хита крају, која више не премишља, која се боји доћи себи.“¹⁹

Овај рад желим да окончах ријечима управо Фридриха Ничеа, који је најавио данашња дешавања са духом и културом, као и свеопштом људском дјелатношћу и дјеловањем које се превире у агонији не назирући могућност апсолутних вриједности: „Пријатељи моји, као младићи имали смо тежак живот: ми смо патили од младости као да је то нека тешка бољка. То је долазило од века у који смо били бачени – века огромног унутрашњег распадања и дезинтеграције, који се противи духу младости са свим својим слабостима па и својом најбољом снагом. Дезинтеграција, то јест, неизвесност, својствена је овом веку: ништа не стоји на сигурним ногама и тврдој вери у себе: живи се за сутра, јер је прекосутра сумњиво, све је клизаво и опасно на нашем путу, а уз то се још веома отањило лед на коме стојимо: сви осећамо како дише топао, кобан југ – где ми још сада газимо доскора неће нико више моћи.“²⁰

Иако је Ниче градио нихилистичку и песимистичку филозофију, ипак је она пуна живота, усталом, као и савремена култура којој управо та мноштеност даје могућност да се развија у мноштву облика, постмодерна је, унаточ свему и негативним прогнозама, период који се још конституише и у којем можемо да тражимо упориште културе, јер култура је изворна човјекова творевина, као и потреба, постмодерна је само једна варијација на тему културе.

ЛИТЕРАТУРА

Велш, Волфганг. *Наша њосџмодерна модерна*. Нови Сад: ИК Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2000.

Гуга, Јелена. *Тело и идентитет у дигиталном ѡросџору*. Београд: Универзитет уметности, 2012.

Дерида, Жак. *Друђи ѡравац*. Београд: Лапис, 1995.

15 Ернст Касирер, *Оџлед о човјеку*, (Загреб: Напријед, 1978) 17.

16 Исто, 39.

17 Исто, 44.

18 Исто, 280.

19 Фридрих Ниче, *Воља за моћ*, (Београд: Дерета, 2012) 1.

20 Исто, 20.

Дерида, Жак. *О граматологији*. Сарајево: Логос, 1976.

Касирер, Ернст. *Опег о човјеку*. Загреб: Напријед, 1978.

Коковић, Драган. *Култура и уметности*. Нови Сад: Академија уметности, 2000.

Лиотар, Жан – Франсоа. *Постмодерно стање*. Нови Сад: Братство – Јединство, 1988.

Лиотар, Жан – Франсоа. *Шта је постмодерна*. Београд: КИЗ Art press, 1995.

Ниче, Фридрих. *Воља за моћ*. Београд: Дерета, 2012.

Хоркхајмер, М. и Адорно, Т. *Дијалектика просвјетитељства*. Сарајево: ИП Веселин Маслеша, 1974.

Шуваковић, Мишко. *Постмодерна*. Београд: Народна књига, 1995.

FORMS OF MANIFESTATION OF CULTURE THROUGH THE PRISM OF THE POSTMODERN AND THE REFRACTION OF THE LIGHT OF THE ENLIGHTENMENT

Dragana Čečavac Kovačević

Mixed Vocational School “Nikola Tesla“, Brod, Bosnia-Herzegovina

In this text, we will consider the concept of culture and forms of manifestation of culture. Firstly, we will explain the role of the Enlightenment in history, that is, philosophy, because the whole Postmodernism is a reaction to the Enlightenment. Once Postmodernism is explained, we will look back to impact of culture and its role in the Postmodernism. We will indicate the basic features of culture in the postmodernism. We will try to present the perception of culture through some of its manifestations like communication, media, the death of great narrations and great truths that disappear. Finally, we will explain the term of deconstruction which is important for philosophical observation of the world, culture, society and human being. We will also consider the theories of philosophers and theorists who shaped the idea of the postmodernism, such as Jean – Francois Lyotard and Jacques Derrida

Keywords: culture, Postmodernism, communication, deconstruction, Jean – Francois Lyotard, Jacques Derrida.